

עיון בהגדרת ההדס - ענף עץ עבות

ירחמאל הליברד

- א. מבוא
- ב. זיהוי או הגדרה
- ג. תלתא תלתא טרפי בקינא
- ד. רובו עבות
- ה. הדס שוטה
- ו. הדס שנשרו עליו
- ז. סיכום

א. מבוא

מצוות ארבעת המינים נחשבת לאחת המצוות המרכזיות והסמליות בהלכה, והיא נושאת עימה עושר של משמעויות הלכתיות, רוחניות ורעיוניות. התורה (ויקרא כג, מ) מגדירה את המצווה בארבעה ביטויים ייחודיים: "פרי עץ הדר, כפות תמרים, ענף עץ עבות וערבי נחל". לשון הפסוק עצמה מזמינה עיון מעמיק. לכאורה, מדובר ברשימה פשוטה של ארבעה מינים שונים. אולם, עיון מדוקדק מלמד כי הפסוק בנוי במתכוון בלשון שונה בין המינים. שניים מהם נקראים בשמם, "כפות תמרים" ו"ערבי נחל", ואילו השניים האחרים מתוארים על פי תכונתם, "פרי עץ הדר" ו"ענף עץ עבות"¹.

הבחנה לשונית זו מעוררת שאלה עקרונית באשר למבנה המצווה ולזהות ההלכתית של המינים: מה משמעות העובדה שהתורה בוחרת להגדיר את ההדס דווקא באמצעות תכונתו – עבות? האם כוונת הכתוב היא שניטול מין מסוים, הוא ההדס, והתואר עבות משמש רק כסימן מזהה? או שמא התורה עצמה אינה תולה את המצווה במין ספציפי אלא בתכונה – עיבוי וצפיפות העלים — וההדס נבחר רק מפני שהוא הדוגמה הבולטת ביותר לתכונה

* דברים אלו נלמדו בחברותא עם אילון גולדברג נ"י, ומבוססים על שיעורו של הרב אריאב עוזר על ההדס.

1. כבר בפסוק עצמו ניכרת סתימה מסוימת וחוסר בהירות: התורה איננה מפרשת מהם הצמחים, ולשון הציווי נראית כחידה. ניתן להציע שתי חלוקות נוספות במבנה הפסוק, אשר מקלות על הבנת פשרו. האחת – בין פירות ("פרי עץ הדר", "כפות תמרים") לענפים ("ענף עץ עבות", "ערבי נחל"). השנייה – בין מינים כלליים ("פרי עץ הדר", "ענף עץ עבות") למינים מזוהים ("כפות תמרים", "ערבי נחל"). שני המינים הכלליים מנוסחים באותה תבנית: **סוג** (פרי/ענף) + **עץ** + **תואר** (הדר/עבות). שני התארים מבטאים יופי וריבוי – "הדר" מלשון נוי ("פירי אילן משבח תרוגין" (תרגום יונתן)), ו"עבות" מלשון עיבוי ("ענף של עץ מעובה הרבה" (רשב"ם)). נראה אפוא שהתורה מתארת את הפרי היפה ביותר ואת הענף המעובה ביותר.

זו? ניסוח זה של השאלה מעלה דיון יסודי יותר במהותו בסוגיית זהות ההדס: האם העבות הוא תנאי מהותי בעצם הגדרת ההדס ההלכתי, עד כדי כך שבלעדיו אין ההדס נחשב למין הראוי לנטילה? או שמא מדובר בסימן חיצוני בלבד, כלי עזר לזיהוי המין המתאים אך לא חלק מהותי בהגדרה של המצווה? במאמר שלפנינו נבקש להתחקות אחר משמעותה של דרישת העבות שבהדס, ולעמוד על שורש ההבנה ההלכתית והמהותית של "ענף עץ עבות". האם מדובר בתיאור בוטני-טכני של מבנה ההדס, או שמא בהגדרה רוחנית-הלכתית עמוקה, המשווה לצמח זה ייחוד ומעמד מיוחד בתוך מצוות ארבעת המינים.

ב. זיהוי או הגדרה

ההדס נזכר בתורה כאחד מארבעת המינים בפסוק: "ולקחתם לכם [...] פרי עץ הדר, כפת תמרים, וענף עץ עבות וערבי נחל" (ויקרא כג, מ). בפרשנות הפסוק מתגלה מחלוקת עקרונית בין הפרשנים כיצד יש להבין את לשון הכתוב ביחס להדס: האם כאשר התורה כינתה את ההדס בשם "ענף עץ עבות", כוונתה הייתה להגדיר בכך **דין מהותי** במצוותו — רק הדס בעל עלים צפופים ומעובים נחשב כשר לנטילה? או שמא אין כאן דרישה הלכתית אלא **זיהוי לשוני** בלבד. כלומר, שם המין בלשון התורה הוא 'עבות', ואילו חכמים בלשונם קראו לו "הדס".

הרשב"ם פירש שהתורה לא באה לזהות מין בשמו, אלא תיארה את מהותו של הצמח — "ענף של עץ מעובה הרבה", ולפיכך אין כאן נטילת "הדס" כשלעצמו אלא נטילת מין מוגדר ששמו ועניינו הם היותו עבות. ממילא, לשיטתו, התיאור איננו עניין צדדי אלא מהות המין, והתורה הדגישה כי אחד מהמינים שבמצווה צריך להיות צמח שצורתו וייחודו — עבותו. לעומת זאת, הרמב"ן (בהשגותיו על הלכות לולב לראב"ד) חלק, וסבר כי כל המינים הנזכרים בפסוק, ובכללם ההדס, נזכרו בשמותיהם המקוריים בלשון התורה. כשם שהתורה קראה לאתרוג "הדר" וללולב "כפות תמרים" — כך גם להדס קראה "עבות". לדבריו, אין מדובר בתנאי מחייב או בהגדרה מהותית הנדרשת לצורך קיום המצווה, אלא בשם עברי מקורי המכוון לצורת המציאות של ההדס, שממנה נובע שמו — 'עבות'. נמצא אפוא, שלדעת הרמב"ן שם זה אינו בעל משמעות הלכתית מחייבת, אלא מבטא את אופיו ותיאורו של המין, ואילו לשיטת הרשב"ם התיאור הוא־הוא ההגדרה המהותית. בניסוח ישיבת־בריסקאי: לפי הרמב"ן "ענף עץ עבות" הוא **סימן זיהוי** להדס — אמצעי לדעת מהו המין שהתורה דרשה, ולפי הרשב"ם הוא היסוד **המגדיר** את המין, אפשר לקיים את המצווה בהדס רק מפני שהוא 'עבות'².

2. במבוא הצגנו שגם האתרוג מוצג בתורה באופן דומה להדס, ולא מן המפתיע לגלות שדיון דומה בין הפרשנים מתקיים גם בנוגע למין זה. הרלב"ג (על הפסוק) פירש מדוע התורה תיארה את האתרוג כ"פרי

לדעת הרמב"ן, התורה ביקשה שניטול דווקא את מין ההדס, אלא שכדי לסייע בזיהויו מסרה התורה סימן מובהק – העבות, שהוא מאפיין בולט של ההדס ומאפשר להבחין בו משאר הצמחים. לפי שיטה זו, מעולם לא עלה על דעת התורה לדרוש מין אחר, והדס שאיננו עבות הינו הדס לכל דבר, אלא שאין בו את סימן ההיכר המובהק הנדרש כדי לזהות שמדובר במין ההדס. לעומת זאת, לפי הרשב"ם התורה לא דיברה על מין מוגדר מראש, אלא דרשה שיינטל "עץ עבות", כלומר מין אשר מהותו היא עבות. נמצא שההדס אינו אלא הדוגמה המובהקת ביותר למילוי תנאי זה, אולם בעיקרו של דבר – כל צמח שיענה להגדרה המהותית של עבות עשוי היה להיחשב קביל למצווה. גישה זו האחרונה מתיישבת היטב עם לשון הגמרא (סוכה לב, ב): "תנו רבנן: 'ענף עץ עבות' – שענפיו חופין את עצו, ואי זה הוא – הוי אומר זה הדס. ואימא זיתא? בעינן 'עבות', וליכא. ואימא דולבא? בעינן 'ענפיו חופין את עצו', וליכא." חז"ל אינם מתחילים מן ההנחה שעלינו לטול דווקא הדס, אלא מחפשים את הצמח התואם את הקריטריון עבות, ובתהליך של שלילה וקביעה מגיעים למסקנה כי ההדס הוא הוא המין הראוי. מדברי הגמרא עולה לכאורה כשיטת הרשב"ם, שהרי הנקודה המרכזית היא התיאור – "ענף עץ עבות" – ומתוכו מאתרים את המין. ואולם, לשיטת הרמב"ן יש לפרש שהגמרא אינה מציבה אפשרות אמיתית לטול מין אחר, אלא באה להוכיח שהתיאור עבות הולם את ההדס באופן המובהק ביותר. לשיטתו, הדיון התלמודי אינו פותח פתח לזיהוי חלופי, אלא בא להוכיח שהתואר עבות מתאים להדס באופן המובהק והשלם ביותר, עד שאין מקום לטעות בו או לבלבלו עם מינים דומים, כגון הזית או הדולבא. נמצא שלדעת הרמב"ן אין כאן קריטריון גנרי למינים בעלי תכונת עיבוי, אלא ביאור שהשם "ענף עץ עבות" הוא תיאורו המקורי והבלעדי של ההדס, והתורה השתמשה בו כדי להורות כיצד לזהותו.

אנם שיטת הרמב"ן מתיישבת בקושי עם הגמרא המזהה את מין העבות, אך זו מתיישבת היטב עם הגמרא שדנה באסא מצראה. הגמרא (לג, א) אומרת: "אמר אביי: שמע מינה, האי אסא מצראה כשר להושענא. פשיטא! מהו דתימא הואיל ואית ליה שם לווי – לא מתכשר, קא משמע לך". הגמרא מסבירה שהדס מצראה כשר לארבעת המינים, אף על פי שיש לו שם לוואי נוסף. עצם העלאת הספק מלמדת על נקודת עומק: כיצד עלינו להתייחס לשם לוואי? האם יש בכך כדי להגדיר שמדובר במין שונה הדומה להדס ולכן נושא שם קרוב, או שמא מדובר באותו מין עצמו, אלא שיש לו שם נוסף המורה על זן מיוחד מתוכו? כאן

עץ הדר" ולא השתמשה בשמו הנפוץ "אתרוג". לדבריו: "זכרה אותו התורה בזה הלשון להורות כי היא בחרה בו מצד שהוא הדר, ולזה לא נצא בו אם לא היה הדר" – כלומר, התורה בחרה במונח זה כיוון שההדר היא תכונה מהותית של האתרוג. כמו בהדס, הרמב"ן (ד"ה פרי עץ) לשיטתו מסביר כי "הדר" הוא שמו האמיתי של האתרוג, ואילו "אתרוג" הוא מילה ארמית הנגזרת מהשורש רגג (שפירושו חמדה). יש לציין שישנו קושי מסוים על שיטתו של הרמב"ן ששמו של ההדס הוא 'עבות', שהרי במקומות אחרים במקרא המילה "הדס" אכן מופיעה (ישעיהו מא, יט; נה, יג; זכריה א, ח-יא; נחמיה ח, טו).

יש מקום לדייק, על פי מחלוקת הרשב"ם והרמב"ן, את משמעות ההווא אמינא והמסקנה של הגמרא. לפי שיטת הרשב"ם, הביטוי "ענף עץ עבות" אינו מתאר מין מסוים בשם, אלא הוא הגדרה מהותית. כלומר, כל עץ שעליו מכסים את ענפיו נחשב עבות וכשר למצווה. לכן, אין משמעות לשם הבוטני או העממי של הצמח – בין אם הוא נקרא "הדס רגיל", ובין אם "אסא מצראה" – העיקר הוא שהוא עומד בתנאי של עבות. לעומת זאת, לפי שיטת הרמב"ן, התורה לא נתנה הגדרה כללית אלא דיברה דווקא על מין מסוים ששמו עבות – ההדס. התיאור עבות בא רק כסימן זיהוי למין זה. לפי גישה זו, היה מקום משמעותי לחשוב שההדס המצראה פסול: אם התורה התכוונה דווקא למין מסוים בשם הדס, ייתכן שהכינוי מצראה מראה שאין זה אותו מין, אלא רק ענף אחר הדומה להדס. המסקנה מלמדת שאין בכך פסול, והדס מצראה אכן נחשב להדס גמור, אלא שהוא זן נוסף. הדברים מתחדדים בדברי התוספות (ד"ה ואימא), שהולכים בבירור בכיוון של הרשב"ם ותמהים על עצם הסברה לפסול מחמת שם לוואי: "תימה, מאי ס"ד למיפסליה משום שם לווי? מידי הדס כתיב בקרא?" – לדעתם אין התורה דורשת "הדס" כלל, אלא כל מין העונה על קריטריון עבות, ואם כן ברור שאין משמעות לשמו. לשיטת הרמב"ן, לעומת זאת, ההווא אמינא מובנת היטב: התורה אכן דרשה הדס, ושאלתנו היא האם "הדס מצראה" משתייך לאותו מין או לא. למסקנה, אכן אין הבדל ביניהם, ושניהם כשרים למצווה.

נמצא, אם כן, ששתי הסוגיות משקפות שתי גישות שונות: האחת עולה בקנה אחד עם שיטת הרשב"ם, והאחרת מתיישבת יותר עם דרכו של הרמב"ן. מעתה ננסה להציג מחלוקת ראשונים שסובבת סביב החקירה בנוגע להדס.

ג. תלתא תלתא טרפי בקינא

הגמרא (לב, ב) שואלת "היכי דמי עבות?" ומשיבה: "אמר רב יהודה: והוא דקיימי תלתא תלתא טרפי בקינא", כלומר – עבות פירושו שבכל שורה (קן) ישנם שלושה עלים. אולם, בדברי הראשונים עולה מחלוקת יסודית כיצד להבין הגדרה זו. רש"י (ד"ה תלתא) מפרש שכל שלושת העלים צריכים לצאת מתוך עוקץ אחד, היינו ששלושת העלים מחוברים לגמרי לאותו בסיס, ומתוך כך נוצרת צפיפות גדולה המסתירה את הענף. לעומתו, הרא"ש (סוכה ג, ח; וכן הובא בטור אורח חיים תרמו) מקל, ולדעתו אין צורך שכל העלים יצאו מאותו העוקץ ממש, אלא די בכך ששלושת העלים סמוכים זה לזה בעיגול אחד, באותה השורה, גם אם כל אחד יוצא מעוקץ נפרד. לשיטתו, אין זה פוגם בכשרות אף אם הענף איננו מכוסה לגמרי³. נראה לבאר כי שורש המחלוקת נעוץ בשאלה העקרונית שהוזכרה לעיל. לדעת

3. המחלוקת בין רש"י לבין הרא"ש תלויה באופן הבנת הגמרא בבבא קמא (נח, ב). שם מסופר על אדם שאכל תמרים משל חברו, והנגזל חישב כמה הפסיד והסביר: "יש לי שלושה דקלים וכולם בקן אחד, שעלו לי במאה מנה". רוב הראשונים מפרשים שכוונת הגמרא היא לשלושה דקלים היונקים כולם

רש"י, "עבות" היא עצם הגדרת המין – הדס כשר הוא דווקא כזה שענפיו מכוסים כולם בעלים באופן שלם ורציף. אם העלים אינם יוצאים מאותו עוקץ ונחשף חלק מן הענף, הרי זהו חיסרון מהותי הפוסל את ההדס. זאת, מכיוון שהתורה לא הסתפקה בציווי ליטול הדס בלבד, אלא ציוותה ליטול "ענף עץ עבות", כפשוטו – מעובה ממש. לעומת זאת, לדעת הרא"ש, עבות איננו חלק מהותי בהגדרת המין, אלא אך ורק סימן ותיאור המכוון לזהותו. תכלית הדרישה היא לא להחמיר בעצם מבנה הענף, אלא לספק קריטריון ברור שיבחין את ההדס משאר המינים. ומשעה שברור שהענף שלפנינו הוא הדס, שוב אין נפקות אם העלים יוצאים מעוקץ אחד או ממספר עוקצים – ההדס כשר למצווה. נמצא שהגדרת העבות עצמה משקפת את המחלוקת: האם העבות היא דרישה מהותית הנוגעת לעצם קיום המצווה, או שמא היא סימן טכניזיהויי בלבד⁴. נדמה שאם נסביר את המחלוקת כך, נוכל להבין נכונה את הסוגיה הבאה – רובו עבות.

ד. רובו עבות

מחלוקת נוספת המשקפת את שתי הגישות שעמדנו עליהן – האם עבות הוא תכונה וזיהוי או הגדרה של המין – מתגלה בשאלת היקף הדרישה לעבות לאורך ההדס. הטור (אורח חיים תרמו) מביא מחלוקת יסודית בין הגאונים לבין הראב"ד: לדעת הגאונים, כל אורכו של ההדס, מתחילתו ועד סופו (כל שלושת הטפחים), חייב להיות עבות – היינו, שכל קן

משורש אחד. לפי רש"י, ההשוואה להדס מובנת מאליה – כשם ששלושה דקלים היוצאים משורש אחד נחשבים כעץ אחד, כך גם בהדס, עלים היוצאים מעוקץ אחד יוצרים את צורת העבות הנדרשת. אולם לשיטת הרא"ש יש מקום לדוחק: הרא"ש מסביר שמבחון אין ניכר בשלושת הדקלים מחוברים זה לזה, אלא רק בפנימיותם; ולמרות שהם נפרדים, נחשבים הם כעץ אחד.

4. ברור שתפיסת רש"י היא שעבות מהווה את הגדרת ההדס – ענף שמכוסה כולו בעלים. לכן פירש רש"י (סוכה לב, ב ד"ה ענף): "ענף עץ עבות – שכולו ענף, שהעץ מחופה בעלין על ידי שהן עשוין בקליעה, ושוכבין על אפיהן [אביהן – עיין בלשון הר"ן שם – י"ה]". לפי רש"י, חיוני שהעלים ישכבו זה על זה עד שלא יתגלה הענף. ר' יעקב עמדין (מור וקציעה אורח חיים תרמו ד"ה ענף) אף פסק כן להלכה. אולם רבנו ירוחם (אדם וחווה ח, ג, דף נח, ד) חלק: "לא שצריך כך אלא כך דרכו ונתן סימנים שזהו הדס", ומשמע שלדעתו אין זה מעכב, אלא רק סימן. גישה זו קרובה לשיטת הרא"ש, החולק על רש"י בעיקר בשאלה אם כל העלים צריכים לצאת מאותו שורש. בהמשך נראה שהרא"ש עצמו מפרש את עבות כסימן ולא כהגדרה של המין. התוספות (ד"ה תלתא) מסכימים עקרונית עם הרא"ש, אך אף מקלים ממנו: בעוד הרא"ש דרש שהעלים יהיו באותו הקו (גם אם לא באותו עוקץ), התוספות כתבו: "שלא בחד קינא מיקרי כשהם סמוכים ודבוקים זה בזה", כלומר, גם סמיכות גרידא מספיקה. כך גם פירושו של הרא"ש לגמרא בבבא קמא (עיין הערה לעיל) – שאין צורך בשיתוף פנימי של השורש. אולם, המהר"ם והב"ח (אורח חיים תרמו) מצמצמים את חידוש התוספות ומקריבים אותו לרא"ש (ועיין גם תוספות רא"ש לב, ב ד"ה תלתא). אם כן, מובן שבניגוד לרש"י, שסובר שעבות הוא הגדרה מהותית – הענף נדרש להיות מכוסה כולו בעלים – לדעת הרא"ש והתוספות עבות איננו הגדרה אלא סימן ותכונה לזיהוי ההדס.

וקן יהיה משולש. אפילו אם נשר עלה אחד בלבד נפסל ההדס כולו. לעומת זאת, הראב"ד (הלכות לולב) סבור שדי בכך שרובו של ההדס יהיה עבות כדי להחשיבו כשר, אף שלכתחילה ראוי שכל אורכו יהיה עבות. לדעתו די ברוב – וכך פסק הרא"ש להלכה, שהמצווה היא שההדס כולו יהיה עבות, אולם די ברובו על מנת לצאת ידי חובה. השולחן ערוך (אורח חיים תרמו, ה) פסק למעשה כדעת הראב"ד, שהחוב מן הדין הוא שרובו של ההדס יהיה עבות, אולם לכתחילה נדרש שיהא כולו כן. לכאורה שיטתו של הראב"ד מסתברת יותר, שהרי יש דין של 'רובו ככולו', וממילא גם כאשר יש רוב עבות ההדס אמור להיות כשר. על פי מה שנאמר עד כה, ניתן לגלות את שורש העניין: לפי הגאונים, עבות אינו רק תנאי טכני, אלא מהות ההגדרה של ההדס. התורה לא ציוותה פשוט על נטילת הדס, אלא על נטילת "ענף עץ עבות", ומכאן שכל חלקיו חייבים להתאים להגדרה זו. אם חלק מן הענף אינו עבות, הרי שהוא אינו ממלא את דרישת התורה – ולכן פסול. כמו שיטת רש"י לעיל, עבות זו דרישה של התורה שהענף יהיה מכוסה כולו בעלי ההדס. לעומת זאת, לשיטת הראב"ד, המילה עבות אינה מגדירה את מהות ההדס אלא משמשת כסימן הלכתי הנדרש לכשרותו במצווה. לכן, כאשר רובו של ההדס עבות – מכוח הכלל "רובו ככולו" – נחשב ההדס עבות וכשר, אף שחלק ממנו חסר בתכונה זו⁵. כלומר, אם עבות משמש כתנאי חיצוני בלבד, ניתן להסתפק בכלל רוב; אך אם הוא מגדיר את עצם מהות המין, יש ליטול דווקא הדס שכל כולו עבות.

בכך מתבררת בצורה חדה יותר מחלוקת היסוד בין הצדדים: האם המושג עבות מגדיר את מהותו של ההדס עצמו, או שמא אינו אלא תנאי חיצוני הנדרש לשם כשרות קיום המצווה. כך גם מתברר ממקום אחר – הרמב"ם (שופר, סוכה ולולב ז, ב) הגדיר ש"ענף עץ עבות הוא שעליו חופין את עצו, כגון שיהיו שלשה עלין או יתר על כן בגבעול אחד". את דבריו הבין הראב"ד כך שמספיק אף קן אחד משולש כדי שייקרא 'עבות'⁶, ועל כן התנגד הראב"ד,

5. הרב ליכטנשטיין ("ענף עץ עבת" ו"עלי הדס" עלון שבות 158, תשס"א) רצה להסביר בכך את סגורו של הרמ"א (דרכי משה תרמו, ב) על מנהג העם ליטול הדס ב"תרי תרי בחד קינא". הרמ"א (שם ג) כותב: "יש מי שכתב דהדסים שלנו אין נקראים הדס שוטה, הואיל והם שנים על גב שנים ואינן כהדס שוטה המוזכר בגמרא; ולכן נהגו להקל". על פי דבריו, מאחר שהשולחן ערוך פסק כדעת הראב"ד שאין דרישה שהעלים יחפו על הענף, אין חובה לשלושה עלים דווקא – אלא אף שניים ושניים יכולים להספיק. עם זאת, הרמ"א מוסיף: "איכא מאן דאמר בגמרא דכשר", ונראה שהקולא נובעת מפרשנות הגמרא ולא משיקול עקרוני. על פי דברי הרב ליכטנשטיין, ניתן להבין מכך גם מדוע רב אחא טרח לקיים את דברי רב כהנא (לב, ב) – לא רק כדי להראות שהתוצאה בדיעבד כשרה (כפי שהריטב"א מסביר שם), אלא גם כדי ללמד שהעיקר בהדס הוא העלים שחופים את הענף כולו.

6. ניתן להתלבט במשמעות הביטוי "בגבעול אחד": האם הכוונה לכמה קנים שבהם מופיעים שלושה עלים, או שמא הכוונה רק לקן יחיד. נראה שניתן להכריע מהמשך דברי הרמב"ם (ח, ה): "אם נשתירו שלושה עלין בקן אחד, כשר" – משמע שמדובר דווקא בקן אחד. ואולם, הבית יוסף מעיר שאין לפרש

וחזר והדגיש את שיטתו שעמדנו עליה לעיל – לכל הפחות רוב ההדס חייב להיות עבות – "צריך להיות כן כל השיעור או רובו, ואם אינו כן – פסול". הראב"ד אף מצא חיזוק לשיטתו בירושלמי (סוכה ג, ב), שם נאמר שצריך עלים החופים את רובו של הענף. אולם, המגיד משנה (ז, ב ד"ה וענף עץ) חלק עליו לגמרי בהסבר הרמב"ם. הוא הסביר שצריך שכל הגבעול יהיה עבות, שאם לא כן – אותם חלקים שאינם עבות נחשבים למין אחר, ונמצא שחסר שיעור ההדס. לשיטתו (וכך עולה גם מדברי האור שמח שם), עצם הגדרתו של ההדס היא היותו עבות. מקום שבו הענף איננו עבות – אין זה הדס כלל, אלא מין אחר שאין לו שייכות למצוות ארבעת המינים. לפי גישה זו אין מקום להחיל את הכלל "רובו ככולו", שהרי לא מדובר בהדס חסר-עבות אלא במציאות זרה לגמרי. לעומת זאת, הראב"ד סבור שעבות אינו חלק ממהות ההדס אלא תנאי הלכתי במצוותו: יש הדס שהוא עבות ויש הדס שאיננו עבות, והתורה ציוותה ליטול דווקא הדס עבות. מכאן שאם רובו של ההדס עבות – כשר הוא מכוח הכלל "רובו ככולו". יוצא, אפוא, שאין זו מחלוקת טכנית בלבד, אלא מחלוקת עקרונית: האם עבות קובע את עצם מהות המין, או שמא אינו אלא תנאי הלכתי בכשרות ההדס לקיום המצווה⁷.

מתוך עיון בדברי הרמב"ם עצמם עולה חיזוק להסברו של המגיד משנה: עבות איננו תיאור חיצוני או סימן לזיהוי בלבד, אלא הגדרה מהותית המגדירה את עצם מהותו של ההדס. ראייה לכך היא שמיד בתחילת פרק ז, עוד בטרם פירוט כל הדינים, הוא מביא את דין העבות, לצד הגדרות המינים האחרים – למשל, באתרוג הוא כותב "פרי עץ הדר האמור בתורה הוא אתרוג". מדוע אם כן הרמב"ם מביא כבר בהגדרת ההדס את הדרישה לעבות? ההכרח ברור: לדעתו העבות איננו פרט טכני אלא מרכיב מהותי בהגדרת המין; אם ההדס אינו כולו עבות – הרי זה מין אחר, שאינו נכלל בהגדרת ההדס. על כן, המגיד משנה מציג את דעתו של הרמב"ם נאמנה: הדס "שוטה" שאינו עבות אינו נחשב להדס, ואין כאן מקום לכלל של "רובו ככולו". הרב משה ליכטנשטיין, במאמרו על ההדס ("ענף עץ עבת ועלי הדס", עלון שבות 158, תשס"א), מציע שהרמב"ם עקבי בשיטה זו. לפיו יש ערך להוספה של ענפים

את דברי הרמב"ם כפשוטם. לדבריו: "ומ"ש רבינו שדעת הרמב"ם כדעת העיטור שאפילו אין בו אלא פעם אחת תלתא בחד קינא כשר, איני מוצא מקום על מה שיסמוך לומר כן בדברי הרמב"ם שהרי דבריו סתומים כדברי הגמרא". כך עולה גם מהכרעתו בשולחן ערוך: מצד אחד הוא מביא את לשון הרמב"ם (א), ומצד שני מצטט גם את דברי הראב"ד (ה), באופן שמשאיר מקום לשתי הקריאות. אולם, עיין בהלכה אחרת (ז, ח) שממנה נשמע שהרמב"ם למד כדעה שסוברת שמספיק שלושה עלים בכל בד בלבד, וצריך עיון.

7. עיין במהלך של הרב יוסף דוב סולבייצ'יק (רשימות שיעורים סוכה לב, ב) שמסביר דברים דומים: "נראה כי לרמב"ם הדס שוטה אינו מין הדס כלל ופסול כל שבעת ימי החג [...] דעת ה"ה שדוקא בשעור שכולו עבות כשר כי עבות קובעת המין של הדס ואינו דין הכשר ופסול בעלמא. ראייה מוכרחת היא בנדון דהדס שוטה, דמפני שאינו עבות אינו מין הדס כלל".

נוספים דווקא בהדס לצורך יצירת אגודה גדולה יותר, להרחיב את הצפיפות והעיבוי ולחזק את מצוות הנטילה. זאת, בעוד שמיתר המינים אין מוסיפים מעבר לנדרש על מנת לצאת ידי חובה. הרמב"ם (ז, ז) עצמו כותב: "כמה נוטל מהן? לולב אחד ואתרוג אחד ושני בדי ערבה ושלושה בדי ההדס, ואם רצה להוסיף בהדס כדי שתהיה אגודה גדולה מוסיף ונווי מצוה הוא, אבל שאר המינים אין מוסיפין על מניהם ואין גורעין מהן". בהתאם לכך, ההגדרה של ההדס על פי הרמב"ם, כפי שראינו, כוללת גם את העיבוי והריבוי, מה שמעניק משמעות מעשית להוספת ענפים נוספים⁸. לעומת זאת, הרמב"ן, כפי שראינו בדבריו על התורה, סובר כי העבות אינו מהותי אלא **סימן זיהוי בלבד**: מצווה לקחת ענף אחד מעץ עבות, ולפיכך אין להוסיף או לרבות ענפים. כך הוא גם כותב במפורש (על התורה) שפשטות התורה היא לקחת רק הדס אחד "ופשוטו של מקרא [...] ענף אחד מעץ עבות". לפי שיטתו בריבוי ההדסים אין ערך עקרונותי, שכן העיקר בעבות הוא זיהוי ההדס באמצעות הסימן, וריבוי העיבוי לא מוסיף למצוות הנטילה.

ה. הדס שוטה

על פי דברים אלו מתבהר יסוד המחלוקת סביב סוגיית ההדס השוטה. הגמרא (לב, ב) מביאה את דברי רב כהנא: "אפילו תרי וחד [...] אמר ליה מר בר אמימר לרב אשי: אבא, להווא הדס שוטה קרי ליה" – כלומר, הדס שאין בו מבנה של שלושה עלים בקן אחד נחשב "הדס שוטה". הרא"ש (ג, יד) מציין שהגאונים דנו בשאלה האם מותר לצרף הדס שוטה לאגד של ארבעת המינים, או שמא עצם הוספתו פוגמת באגד כולו. בה"ג סבר שהדס שוטה הוא מין שונה, ולכן פסל את האגד, בעוד שרב נטרונאי סבר שמדובר באותו המין אך הוא חסר את התנאי עבות, ולכן מותר להוסיף אותו לאגד. ניתן לחבר את המחלוקת של הגאונים למחלוקת שהוצגה לעיל: לפי הצד שההדס שייך לאותו המין אך חסר בו העבות, הרי העבות היא רק סימן זיהוי, ואין בכך כדי לשנות את מהות המין. אולם לצד השני, שמדובר במין אחר, העבות הוא מהותי והדס שאינו עבות נחשב למעשה הדס אחר, ואסור להכניסו לאגד. הגמרא (יב, א) אף קובעת: "אמר רב חסדא: הדס שוטה לסוכה, ועץ

8. נראה שבעקבות סברה זו ניתן לעמוד על משמעות המחלוקת במשנה (ג, ד) בנוגע למניין ההדסים. לדעת רבי עקיבא, נדרש להביא הדס אחד שלם — כפשטות הכתוב — "ענף עץ עבת" אחד. רבי טרפון מרבה במספרם, אולם לשיטתו אין צורך בשלמותם, ולפיכך שלושה הדסים קטומים כשרים. ואילו רבי ישמעאל, הסובר כי יש להביא "שלושה הדסים ושתי ערבות [...] אפילו שניים קטומים ואחד אינו קטום", נראה כמשלב בין שתי התפיסות. הגמרא (סוכה לב, ב) מקשה על דברי רבי ישמעאל — אם הקפיד על קטימה, היה ראוי שידרוש שלמות בכל שלושת ההדסים — ומסיקה שחזר בו. אולם, על פי האמור ניתן לבאר שרבי ישמעאל לא חזר בו, אלא אוחז בשיטה הבנויה משני רבדים: הדס אחד נדרש להיות הדס שלם מדין "ענף עץ עבות" כשם המין, והשניים הנוספים משמשים כריבוי והידור למידת העבות שבמין זה. לפי זה מתיישבת קושיית הגמרא, והדין מתבאר כמשלב בין עצם ההגדרה ההלכתית של ההדס לבין ביטוי של הידור במצוותו.

עבות ללולב", ומכאן משמע שהדס שוטה אינו שייך לאגד של הלולב. הראב"ד (הלכות לולב), בעקבות רב נטרונאי, מבין שעבות אינו מגדיר את מהות ההדס אלא הוא תנאי בכשרותו. לכן, גם אם לא כל הענף עבות, ניתן להחיל את הכלל של "רובו ככולו", ולהכשיר את ההדס. לעומתו, המגיד משנה הולך בעקבות בה"ג וסובר כי עבות הוא עצם הגדרת ההדס – הדס שאינו עבות כלל אינו נחשב להדס, ולכן אין מקום ליישם בו את הכלל של "רובו ככולו"⁹. לבסוף, הרא"ש מוכיח שמדובר במין שונה, ומסביר שכיוון שהצמחים גדלים באותה הערוגה, קשה להניח שמדובר במינים שונים. כאמת, דברי בה"ג מעלים תמיהה – כיצד אפשר להעלות על הדעת שמדובר במין אחר? אם נציג את הדברים באופן קיצוני – ניתן לומר שכאשר עלה נופל מההדס, הוא נחשב למין אחר? נראה שהכוונה אינה למין אחר מבחינה פיזית או בוטנית, אלא מבחינה הלכתית. התורה קובעת שהגדרה של 'הדס למצווה' היא עבות. כאשר ההדס אינו עבות, אין הוא עומד בתנאי המצווה ולכן אינו נחשב יותר למין ההדס המתאים.

לאחר שביררנו את עיקרי המחלוקת בדין עבות ובהגדרת מהות ההדס, ניתן להוסיף ולציין שתי שיטות נוספות, המרחיבות ומעמיקות את היסודות שנאמרו לעיל, ומציעות הבנה מחדשת בגדרי המצווה ובזהות ההלכתית של ההדס. כפי שראינו לעיל, לדעת הראב"ד די בכך שרובו של ההדס יהיה עבות כדי שייחשב כשר למצווה. משמע, שהתורה ציוותה ליטול הדס במצב מסוים – כשהוא עבות – אך אין זה דין מהותי במין ההדס עצמו, אלא תנאי הנוגע לכשרותו במצווה. אולם, בדבריו במקום אחר (הלכות לולב ד"ה אבל עבות) הוא נראה לכאורה כסותר את עצמו, שהרי כתב: "עבות ושאינו עבות מין אחרינא הוא". משמעות הדברים היא כי ללא עבות ההדס נחשב למין אחר, ונמצא שהעבות מהווה הגדרה מהותית של ההדס. נראה שניתן ליישב את דבריו בדרך שלישית: לשיטת הראב"ד, דין עבות הוא חלק מהותי ממצוות ההדס – כלומר, רק הדס שהוא עבות מוגדר כהדס הכשר לנטילה – אך אין הכרח שכל ענף וענף יהיה עבות. העבות נבחן ביחס לעץ כולו, ולכן כאשר ברוב ענפיו מתקיים עבות, נחשב כל העץ כ"עץ עבות" וכשר למצווה. לעומת זאת, לשיטת הגאונים, עיקר הדרישה היא ב"ענף עבות" עצמו, ולכן יש לבחון כל ענף בפני עצמו – כל ענף צריך להיות עבות מתחילתו ועד סופו כדי להיקרא הדס. לפי זה, מתברר שאין שוני בין דברי הרא"ש ובין דברי הראב"ד: הרא"ש סובר שעבות אינו אלא סימן לזיהוי מין ההדס, ולכן אין הכרח שכל שלושת העלים יצאו מעוקץ אחד; ואילו לדעת הראב"ד, עבות הוא חלק מהותי מהגדרת ההדס עצמו, אך מכיוון שהגדרה נבחנת ביחס לעץ כולו, די

9. במחלוקת שבין בה"ג לרב נטרונאי מצטרף גם ר' פלטיא (מובא ברא"ש ג, יד), המצביע על ראייה מן הכתוב: בפסוק בנחמיה (ח, טו) נזכרים "עֲלֵי הַדָּס" לצד "עֲלֵי עֵץ עֶבֶת", ומשמע שמדובר בשני עניינים נפרדים – יש 'הדס' ויש 'עבות', ולפיכך אין זהות מוחלטת ביניהם אלא הבחנה מהותית.

בכך שרוב ענפיו עבותים כדי להיחשב "עץ עבות" הראוי למצווה¹⁰. על פי דברים אלו ניתן להציע קריאה חדשה ברמב"ם. כפי שצוין קודם, לפי הרמב"ם דין העבות מהותי להדס; עם זאת, חלק מהאחרונים הבינו מדבריו כי מספיק שקיים קן אחד עבות בכל ההדס. ניתן ליישב בין שתי הגישות אם נבין שלפי הרמב"ם העיקר הוא שהענף עצמו יהיה עבות, ולכן די בכך שניתן להבחין בקן אחד עבות כדי להראות שהענף הגיע מעץ עבות¹¹.

ו. הדס שנשרו עליו

דיון נוסף בעניין ההדס עוסק בהדס שנשרו עליו ממנו. הגמרא (לב, ב) מביאה ברייתא: "תנו רבנן: נשרו רוב עליו ונשתיירו בו מיעוט – כשר, ובלבד שתהא עבותו קיימת", ומעמידה אותה בדוגמה של הדס מצראה. כלומר, הגמרא מעמידה את הברייתא במקום שבו גם אם ייפלו רוב העלים, הענף יישאר עבות – כי מראש היו בו יותר משלושה עלים. הראשונים נחלקו בשאלה מה קורה אם מראש היו רק שלושה עלים ואחד מכל קן נפל – האם ההדס כשר במצב זה. הריטב"א (לב, ב ד"ה תנו רבנן; וכן והר"ן על הרי"ף טו, ב ד"ה משכחת לה) מביא שתי דעות: הדעה הראשונה סבורה ש"צריך שיהא כולו עבות ואם נשרה ממנו אפילו עלה אחד – פסול". לפי דעה זו, יש צורך שתמיד יהיו שלושה עלים עבים, ואם נופל אחד – ההדס פסול. תפיסה זו משתלבת היטב עם הגאונים, שדורשים שכל הענף יהיה עבות, וכן עם שיטת בה"ג, שלפיה הדס שוטה פסול, שכן העבות אינה רק תנאי אלא חלק מהגדרת ההדס. דעה זו נתמכת גם בלשון הגמרא, שבה נאמר "השתא עבות שלשה לא משכחינן" – ואם כך, דרושים שלושה עלים שמקיימים את דין העבות. לעומת זאת, הריטב"א מביא

10. על פי דברים אלו, ניתן לבאר את דברי החזון איש (אורח חיים קמו, ב) שדן האם שיעור "רובו עבות" נמדד לפי אורך הענף או לפי מספר הקנים (כל שלישיית עלים היוצאת מעוקץ אחד). נפקא מינה מצויה היא שהקנים התחתונים רחוקים זה מזה ואילו העליונים צפופים, כך שרוב באורך אינו בהכרח רוב במספר. נראה שיסוד הספק תלוי בהגדרת דין עבות: אם העבות היא גדר מהותי במין ההדס, כדעת חלק מן הראשונים (כגון רש"י וראב"ד), הרי שיש למדוד את העבות על פי אורך הענף עצמו, כיוון שהדרישה נוגעת לעצם מבנה ההדס. לעומת זאת, אם מדובר רק בתנאי כשרות במצווה, אין הכרח שהענף כולו יהיה עבות, ודי בכך שברוב חלקיו ניכרת צורת עבות – מדידה לפי מספר הקנים תספיק. בכיוון זה פירשו הגאונים כי דרישת "ענף עץ עבות" מחייבת שכל חלק מן הענף יהיה משולש ומכוסה בעלים – דהיינו דין בענף עצמו שיהא עבות בכל אורכו. לעומתם, הראב"ד סובר שעבות מתייחס לעלים, לא לענף: "ענף עץ עבות" פירושו ענף מעץ שעליו משולשים, וממילא כל עוד רוב הענף נושא עלים משולשים – הרי הוא כשר. נמצא שלדעת הגאונים – העבות עניינה בענף, ולדעת הראב"ד – העבות עניינה בעלי ההדס עצמם.

11. כך עולה מדבריו (ז, ב): "וענף עץ עבות האמור בתורה הוא ההדס שעליו חופין את עצו, כגון שיהיו שלשה עלין או יתר על כן בגבעול אחד". על פי דברים אלו, יוצא ששיטת הרמב"ם והראב"ד אינן רחוקות אחת מהשנייה. שניהם סוברים שעבות הוא הגדרת עץ ההדס, אך הם חולקים כמה עבות צריך להישאר כדי להעיד שהענף מגיע מעץ עבות. לפי הרמב"ם מספיק קן אחד כדי להוכיח את שייכות ההדס לעץ עבות, ולפי הראב"ד יש צורך לשמר את רוב העבות.

את שיטתו של הרא"ה, שלפיה הדס שנשר ממנו עלה אחד מכל קן – כשר: "מורי נר"ו אומר דכי אמרינן דבעינן כולו עבות – היינו שיהא כל השיעור ממין עבות [...] כל זמן שרובן קיים, נשאר בכל קן ושני עלים כשר ושפיר מיקרי עבות". דעה זו, שגם הריטב"א סובר כמותה, נראית בתחילה תמוהה: מצד אחד דורשים "כולו עבות", ומצד שני מסתפקים ברובו. הסבר אפשרי הוא שהרא"ה סובר שעבות מהווה גדר המין – כלומר, העיקר הוא בעת ברייתו, כשהענף נוצר, ויש לו שם עבות¹². לכן, גם אם בהמשך נשרו ממנו עלים בודדים, ההדס עדיין נותר בשם עבות¹³. כך מפרש הרא"ה את הגמרא: אם בעת ברייתו לא חסר אפילו עלה אחד משולש, יש לו שם עבות – בדומה לדעת הגאונים. ואם נשר רק עלה אחד ונשארו שניים, הדבר נקרא שהעבות עדיין קיימת, שכן היא נוצרה בשם עבות, ומכאן ששאר ההדס נשאר כשר מבחינת המצווה¹⁴. נראה שהרא"ה סולל דרך רביעית – שבה העבות הוא הגדרה מהותית של ההדס, אך בניגוד לבה"ג, הוא סובר ש**נשירת העלים אינה פוגמת בהגדרה ההלכתית של ההדס**. הרא"ה מחדש כי אף לאחר שנשרו מקצת מעלי ההדס, עדיין הוא נקרא עבות. טעם הדבר – מאחר שההדס נוצר וגדל במצב של עבות, שם זה חל עליו מעיקרו, והוא נותר בתוקפו גם אם נושרים מיעוט מעליו לאחר מכן. נמצא

12. הקהילות יעקב (סוכה כה-כו) מוכיח מדין הדס שוטה שלפי הרא"ה מדובר **בגדר המין**. לפי הרא"ה, הדס שנפל ממנו עלה אחד מכל קן נחשב כשר, משום שדרוש שם עבות. אם כך, קשה, מדוע אם מתווסף עלה נוסף מעל שני העלים, כפי שיש בהדס שוטה, ההדס נפסל. הקהילות יעקב מסביר: "אכתי איכא רובא דעבות, על ידי הני תרי דקיימי בשווה, ולומר דהדס שוטה מיגרע גרע כיוון שיש גם השלישי והוא עומד למעלה או למטה מהם [...] אכתי הרי אפשר לתלוש כל הני דקיימי למעלה או למטה [...]". קושיותו של הקהילות יעקב כל כך טובה, שמסתבר לומר שלדעת הרא"ה הדס שוטה הוא מין אחר, ולכן תוספת של עלה פוסלת גם אם ניתן לתלוש אותו.

13. עיין גם ברמב"ם (ח, ה) שמדבריו משמע שסובר כדברי הרא"ה לעניין העלים שנשרו.

14. כשם שבהדס נחלקו האם דין העבות הוא תכונת זיהוי או הגדרה מהותית למין עצמו, כך בערבה התלבטו הראשונים אם דרישת התורה "נחל" היא הגדרה במצווה או סימן למין הערבה. הגמרא מביאה שתי ברייתות (סוכה לג, ב) שבאחת נאמר: "ערבי נחל – הגדילין על הנחל", ולעומתה בשנייה נאמר: "ערבי נחל – מכל מקום", והגמרא (לד, א) פוסלת את הצפצפה הגדילה בהרים. לדעת התוספות (לד, א ד"ה ורבנן) והר"ן (על הרי"ף טז, א), "נחל" הוא חלק מההגדרה, ולכן רק ערבה הגדלה על נחל כשרה, ובפרט לשיטת אבא שאול שאין דורש "מכל מקום". לעומתם, הריטב"א (לג, ב ד"ה תנו רבנן), הרא"ש (ג, יג; תוס' הרא"ש לד, א ד"ה ואחת למקדש) והרמב"ם (לולב ז, ג; פירוש המשניות סוכה ג, ג) פירשו ש"נחל" הוא רק סימן למין הערבה, שדרכה לגדול על מים, ולכן גם של בעל ושל הרים כשרות. רש"י (לג, ב ד"ה ערבי נחל; ד"ה צפצפה) משלב בין שתי הגישות – מצד אחד של בעל כשרה מדין "מכל מקום", ומצד שני מצווה לכתחילה להביא דווקא "גדלה על הנחל". פסילת הצפצפה, לשיטתו, נובעת לא מהיעדר תנאי הנחל, אלא מפסוקי קבלה "קח על מים רבים צפצפה שמו" (יחזקאל יז, ה-ו). להלכה פסקו הרמב"ם (שופר, סוכה ולולב ז, ג) והשולחן ערוך (אורח חיים תרמז, א) כדעת הריטב"א והרא"ש – "ערבי נחל" הוא מין הגדל על הנחל, אך כשר גם כאשר גדל ביבשה. לעומתם, רש"י ותוספות הדגישו את ערך ההידור שבחזרתו אחר ערבה הגדלה על מים.

שלדעתו, דין עבות אינו תלוי רק במצבו העכשווי של ההדס, אלא נובע מהגדרתו היסודית כעץ עבות מטבע בריאתו.

ז. סיכום

ההדס שבמצוות ארבעת המינים איננו רק פרט בביווגיה של הצומח, אלא נקודת מפגש מרתקת בין טבע והלכה, בין הגדרה מציאותית להגדרה ערכית-רוחנית. התורה איננה מסתפקת בזיהוי הבוטני של ההדס כצמח מסוים, אלא מטעינה אותו בדרישה הלכתית מובהקת – "ענף עץ עבת" – אשר מעצבת מחדש את זהותו של המין ואת משמעותו ההלכתית. מכאן נולד מתח יסודי: האם עבות הוא מאפיין טבעי המשמש לזיהוי, או שמא תנאי מהותי המגדיר את עצם ההדס הכשר למצווה. במהלך העיון עלו ארבע שיטות עיקריות: (א) לשיטת הרמב"ן (ויקרא כג, מ) וכנראה גם הרא"ש, עבות מגדיר את מהותו של ההדס – התורה לא תיארה תכונה, אלא קבעה את הגדרת המין ההלכתי¹⁵. לפיכך, "ענף עץ עבות" פירושו 'הדס', ואין צורך בתנאי נוסף מעבר לעצם הזיהוי של הצמח. (ב) לעומתם, לשיטת חלק מהגאונים (הובאו ברא"ש לעיל וכן ברשב"א ובמאירי לב, ב), עבות הוא תואר מבחין בלבד, הבוחן את ההדס שבידינו – ואם חסרה בו תכונת העבות, אין זה פוסל את עצם המין, אלא רק מעורר ספק בזיהוי. (ג) הראב"ד (הלכות לולב ד"ה אבל) מציע תפיסת ביניים: העבות הוא אכן חלק מהותי בהגדרת ההדס למצווה, אך קיום העבות הוא בכלל העץ ולא בכל ענף בנפרד. די בכך שרוב ההדס עבות כדי שייחשב "עץ עבות", מכוח הכלל 'רובו ככולו'. בכך הוא מחבר בין מהות ההגדרה לבין כללי הפסיקה ההלכתיים. (ד) הרא"ה (לב, ב) מוסיף רובד נוסף: אף שהעבות הוא תנאי מהותי, נשירת העלים אינה שוללת את כשרותו של ההדס, כל עוד ניכר בו מבנהו המשולש והעבות היסודי של המין. מכל אלו עולה, כי דמותו ההלכתית של ההדס משקפת עימות מתמיד בין 'מציאות טבעית' ל'הגדרה הלכתית': האם המצווה מבררת את המין הקיים בטבע, או שמא יוצרת קטגוריה הלכתית חדשה שמעצבת את מושג ההדס בצל דרישת העבות.

דרישת העבות מדגישה כי ההדס איננו רק יציר של עולם הצומח, אלא יצירה הלכתית רוחנית שהטבע שבה עובר תהליך של קידוש ועיצוב. התורה לוקחת תופעה בוטנית – ענפים צפופים בעלי עלים משולשים – והופכת אותה למושג הלכתי בעל משמעות

15. נראה להסביר על פי המאמר כי פסול הענבים בהדס קשור מהותית לדין עבות: התורה הגדירה את ההדס כ"ענף עץ עבות" – ענף שמכוסה כולו בעלים ירוקים, עד שענפו נעלם מעין. ריבוי ענבים, ובייחוד ענבים שחורות או אדומות, פוגם במראה האחיד והירוק של ההדס, ובכך מערער את עצם הגדרתו כעבות. לפי הירושלמי (ג, ב) "שהן פרי ואנן בעינן ענף עץ שיהא ענף דומה לעצר" – הענבים נחשבים פרי, וממילא נוגדים את מהות ההדס שמצוותו להיות ענף עטוף בעלים, לא ענף נושא פרי. נמצא, כי דין הענבים אינו רק שאלה של הידור אלא נובע מיסוד הגדרת ההדס עצמו כדמות הלכתית של עבות – כיסוי, אחידות וירק מתמשך.

מטאפיזית. כך נוצרת זיקה ייחודית בין עולם הטבע לבין עולם המצווה: הצמח, שהיה עד כה תופעת טבע גרידא, נעשה "ענף עץ עבות" – מושג הלכתי, טעון משמעות רוחנית ומוסרית. העיון בדרישת העבות מחדד את המתח שבין שני ממדים: מחד, הממד הטבעי-חושי – ההדס כצמח ממשי בעל תכונות פיזיות מובהקות; ומאידך, הממד ההלכתי-מהותי – הצייווי ה-להי שמגדיר אלו מן התכונות הללו קובעות את כשרותו למצווה.

מכאן עולה שאלה עקרונית: האם ההדס מקבל את מעמדו המצוותי מתוקף טבעו הבוטני, ורק נוספה עליו דרישה של עבות לשם הידור; או שמא דרישת העבות עצמה היא שמקנה לו את זהותו – ההופכת אותו מהדס טבעי להדס מצווה, "ענף עץ עבות" כפי שציוותה התורה? הדיון בראשונים מגלה את עומק המתח הזה. יש הסוברים כי עבות הוא תנאי טכני לכשרות המצווה בלבד – תכונה חיצונית הנדרשת כדי לזהות את המין או להדר בו. לעומתם, אחרים רואים בעבות יסוד מהותי, חלק בלתי נפרד מהגדרת המין ההלכתי של ההדס; בלעדיו, אין זה עוד מין ההדס שעליו דיברה התורה. שיטות הביניים, כדוגמת שיטת הראב"ד, מבקשות לשלב בין שני הכיוונים – לראות בעבות תכונה מהותית, אך לא מוחלטת: די ברוב עבות כדי לקיים את דין המין, משום שהמהות נקבעת על פי העץ כולו ולא על פי כל ענף בנפרד. שיטת הרא"ה מרחיבה עוד יותר: גם לאחר שנשרו חלק מהעלים, כל עוד ניכרת צורת ההדס ועבותו הטבעית, נותרת מהותו ההלכתית בעינה. העמקה זו חושפת את ייחודו של ההדס במערכת ארבעת המינים: הוא מגלם את החיבור בין הטבע החי לבין הכוונה הרוחנית. דרישת העבות אינה רק קריטריון הלכתי – היא קריאה להביט בעולם בעין בוחנת, לדעת להבחין בין הצורה החיצונית לבין המהות הפנימית, ולהבין כי גם הפרטים הקטנים בטבע נושאים בחובם משמעות רוחנית.